

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

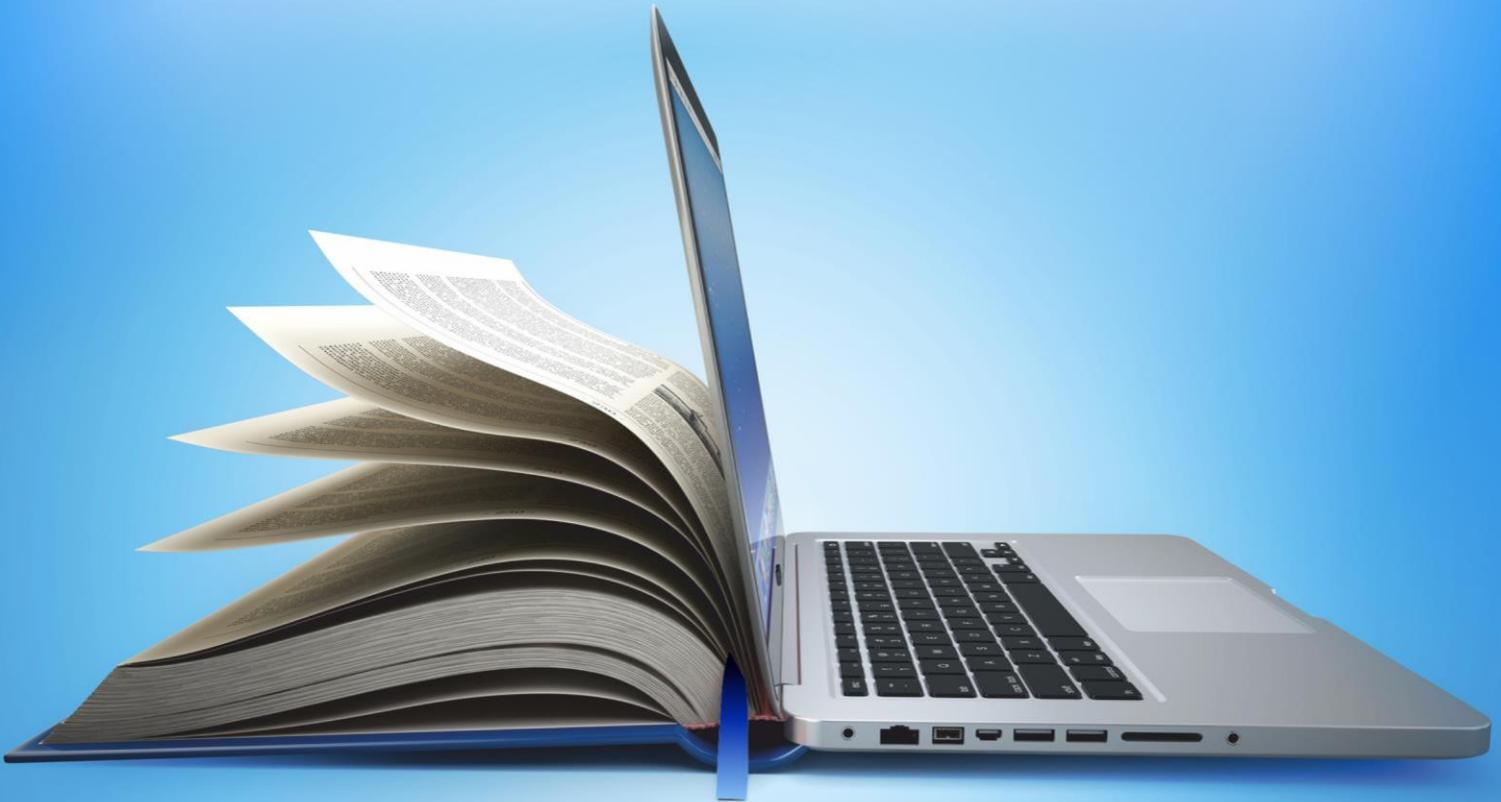
"O'ZBEK AMALIY FILOLOGIYASI ISTIQBOLLARI"

mavzusidagi

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

materiallari

(2022-yil 26-oktabr)

O‘zbek amaliy filologiyasi istiqbollari / Respublika ilmiy-amaliy konferensiya to‘plami. Elektron nashr / ebook. – Toshkent: ToshDO‘TAU, 26.10.2022. – 349 b.

Mazkur to‘plamdan amaliy filologiya sohasiga doir tadqiqot natijalari, O‘zbekistonda til siyosati va menejmentiga oid masalalar, zamonaviy leksikografiya va milliy terminologiya muammolari, kompyuter va korpus lingvistikasining nazariy-amaliy masalalari tadqiqi, lingvistik ekspertiza manbalari, terminologik lug‘atlarni yaratishga oid materiallar joy olgan.

Ushbu ilmiy to‘plamdan amaliy filologiya sohasi mutaxassislari, tadqiqotchilar, magistrantlar va sohaga qiziquvchi talabalar foydalanishlari mumkin.

Mas’ul muharrir:

B.R.Mengliyev – Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Amaliy filologiya kafedrasи mudiri, filologiya fanlari doktori, professor.

Taqrizchilar:

S.X.Muhamedova – Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti O‘zbek tili ta’limi fakulteti dekani, filologiya fanlari doktori, professor.

I.X.Islomov – Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Amaliy filologiya kafedrasи dotsenti v.b., filologiya fanlari doktori.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**O'ZBEK AMALIY FILOLOGIYASI
ISTIQBOLLARI**

mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
materiallari

(2022-yil 26-oktabr)

Toshkent – 2022

TASHKILIY QO‘MITA

Sirojiddinov Shuhrat Samariddinovich (Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti)

Jamoliddinova Odinaxon Rustamovna (O‘zR Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi)

Hamroyev G‘ofir Hasanovich (O‘zR Vazirlar Mahkamasining Ma’naviyat va davlat tilini rivojlantirish masalalari departamenti)

Karimov Suyun Amirovich, (Samarqand davlat universiteti)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich (Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti)

Muhamedova Saodat Xudoyberdiyevna (Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti)

Jo‘raqo‘ziev Nodir Imomqo‘ziyevich (Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti)

Zaripov Rafiqjon Ergashboy o‘g‘li (Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti)

TAHRIR HAY’ATI

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich

Islomov Ikrom Xushboqovich

Zaripov Rafiqjon Ergashboy o‘g‘li

Gulyamova Shaxnoza Kaxramonovna

Murtazayev Abror Odilovich

Musulmonova Kamola Husniddin qizi

Elova Dilrabo Qudratillayevna

Sobirova E’zoza Shuxrat qiz

O'ZBEK AMALIY FILOLOGIYASI ISTIQBOLLARI

SEMANTIK KENGAYTMADA BIR SEMEMALI VA KO'P SEMEMALI LEKSEMA LARNING IFODALANISHI

Axmedova Dildora

BuxDU doktoranti (DSc), f.f.f.d. (PhD). dahmedovaedu@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikda bir va ko'p sememali leksemalarga nisbatan bildirilgan munosabat tahlil etilgan, shu bilan birgalikda bir va ko'p sememali leksemalarni semantik kengaytmada ifodalash usullari misollar orqali tushuntirib berilgan.

Kalit so'zlar: bir sememali leksema, semantik kengaytma, nutqiy hosila ma'no, ko'p sememali leksema, ma'lumotlar ombori, interfeys, paradigma.

Abstract. This article analyzes the attitude expressed in linguistics towards single- and multi-semetic lexemes, and at the same time, the methods of expressing single- and multi-semetic lexemes in semantic extension are explained through examples.

Key words: single-semetic lexeme, semantic extension, derivational meaning, multi-semetic lexeme, database, interface, paradigm.

R.Sayfullayeva va boshqa mualliflar jamoasi tomonidan yozilgan darslikda ta'kidlanishicha, formal tilshunoslik bir ma'noli va ko'p ma'noli so'zni farqlaganligi kabi nazariy leksikologiyada bir sememali va ko'p sememali leksema farqlanadi. Nazariy leksikologiya nuqtayi nazaridan nutqda qo'llangan so'z har doim bir ma'noli. Chunki so'z leksemaning bir martalik ko'rinishi bo'lib, u leksemaga zid ravishda betakrorlik tabiatiga ega. Leksema bir tushunchani ifodalasa, u bir sememali leksema deyiladi. Masalan, [qalam] leksemasi bir tushunchani ifodalaydi va shu sababli bir sememali leksema hisoblanadi. Ammo nutqda leksema ko'chma qo'llanishda har xil tushunchalarni ifodalayverishi mumkin. Lekin ma'no va tushuncha orasidagi munosabat ijtimoiy shartlanganlik va barqarorlik kasb etmasa, leksemaning ko'p sememaliligi haqida hukm chiqarib bo'lmaydi. Masalan, *Qashqirlar tog'-toshlar aro izg'ishardi* gapidagi (qashqir) so'zi jangari to'dani tashkil etgan kishilarni ifodalamoqda. Ushbu qo'llanishda (qashqir) so'zi «tog'da yashovchi o'ta yirtqich bo'ri» ma'nosini emas, balki «tog'da uya qurgan yirtqich kishilar» ma'nosini ifodalamoqda va leksema ongimizda ushbu ma'no bilan emas, balki oldingisi bilan yashaydi. Demak, bu ma'no nutqiy bo'lib, tushuncha bilan vaqtinchalik bog'lanishga ega. [Sayfullayeva, 2009; 84]

Bu kabi sememalar nutqda yuzaga chiqqanligi sababli semantik kengaytmada bunday semalarni ifodalashning imkonini yo'q. Shu sababli semantik kengaytmada nutqiy ma'nolar keltirilmaydi.

Darslik mualliflarining ko'rsatishicha, jamiyat taraqqiy etishi bilan nutqiy hosila ma'no vaqtincha ifodalagan tushunchasi bilan doimiy aloqadorlik kasb etib, bora-bora barqarorlashib boradi va hosila nutqiy ma'no lisoniyashadi. Natijada bir

O'ZBEK AMALIY FILOLOGIYASI ISTIQBOLLARI

sememali leksema birdan ortiq sememali leksemalarga aylanib boradi. Leksema ko‘p sememali bo‘lsa, har bir sememada boshqa-boshqa tushuncha aks etgan, sememalarda farqli semalar mavjud, har bir sememaning nutqiy voqelanishidagi qurshovi o‘ziga xos, har bir sememasi asosida bog‘lanuvchi birliklar paradigmasi turlicha bo‘ladi. [Sayfullayeva, 2009; 84] Demak, shunga mos ravishda semantik kengaytma kengaytirilishi kerak bo‘ladi. Vaqt o‘tishi bilan sememalarning boyib borishini qayta ishlanadigan semantik kengaytma yoki semantik ma’lumotlar bazasida qo‘shimcha ma’lumotlar qo‘shish bilan o‘zgartirish mumkin.

Quyida bir leksemaning lisoniy mohiyati – sememalari tiklanishiga diqqat qilamiz. [qoyil] leksemasi ikki xil qurshovda kelish imkoniyatiga ega. Birinchi qurshovda leksema atributiv vazifada keladi va narsa-predmet, shaxs kabilarni ifodalovchi otlar bilan birikib, [sifat+ot] qurshovi hosilasi sifatida namoyon bo‘ladi. 1. Qoyil ish. Qoyil odam. 2. Belim qisib qovurg‘amni shishirdim. Do‘stim, sening zo‘rligingga qoyilman. Shuningdek, leksema ushbu ma’nosи bilan [qolmoq], [bo‘lmoq] fe’llari bilan qo‘shma fe’llar hosil qiladi. 1. Zag‘chako‘z bir misol bilan hammani qoyil qilmoqchi bo‘ldi. 2. Xolam ruschani ham qoyil qiladilar. 3. Qovun so‘yildi. Smirnov xuddi asalning rangiga va ta’miga o‘xhash bir karchni og‘ziga soldi-yu, mazasiga qoyil bo‘ldi (O‘TIL). Mustaqil qo‘llanishdagi nutqiy ma’noda [qoyil] leksemasining «narsa-predmet yoki shaxsga oid», «belgi», «tasanno aytishga loyiq», «ijobiy», «so‘zlashuvga xos», «umumiyy xususiyat», «shaxsiy baho», «me’yordan ortiq» semalari voqelanishini kuzatish mumkin. Semalar qatorida «belgi», «tasanno aytishga loyiq», «shaxsiy baho» semalari uyushtiruvchi mavqeda bo‘lib, leksemaning asl mohiyati shularda parchalangan. Leksema o‘z semantik tabiatiga ko‘ra [ajoyib], [zo‘r] leksemalari bilan paradigmatic munosabatda bo‘ladi. Bu leksemalar ham narsa-predmet yoki shaxsning biror me’yordan ortiq belgi-xususiyatga bo‘lgan shaxsiy munosabatini ifodalaydi. Biroq ular shaxsiy munosabatning belgiga ko‘ra darajalanishini namoyon qiladi. «Biror xususiyatning me’yordan ortiqligi» belgisining oshib borishi» darajalanish qatori [zo‘r] - [ajoyib] - [qoyil] tarzida bo‘ladi. Demak, mualliflar aytmoqchi, har uchala leksema ham ijobiy, umumiyy belgini ifodalasa-da, ular o‘rtasidagi darajali ziddiyat birliliklarning tildagi o‘ziga xos mavqeyini saqlab turadi. Leksema asosida hosil bo‘lgan qo‘shma fe’llarda ham leksemaning asosiy semalari o‘z mavqeyida qoladi, yordamchi fe’l uni harakat/holatga aylantiradi va hosila shaxsning ichki holatini ifodalaydi. [Неъматов, Расулов, 1989; 36] Demak, [qoyil] leksemasi asosida hosil bo‘lgan nutqiy hosilada [qoyil] va [qilmoq] leksemalari semalari qorishgan holda tajallilanadi. Hosila holat/belgi ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. [qoyil] leksemasi ikkinchi sememasi bilan so‘z-gap vazifasida keladi. 1. Qoyil! Men buni hech kimdan kutmagan edim. 2. Qoyil! - Komil o‘tirgan erida chapak chalib ketdi. Bu nutqiy ma’nolarda leksemaning vazifa semasi bo‘rtadi va leksema mohiyatidagi ma’noviy «mag‘iz»ni o‘z vazifasiga moslab voqelantiradi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, [qoyil] leksemasi ikki sememali leksema bo‘lib, uni jadvalda quyidagicha berish mumkin:

O'ZBEK AMALIY FILOLOGIYASI ISTIQBOLLARI

Nº	Semema	Semalar	Voqelanish qolipi	Paradigmasi
S ₁	Predmet yoki shaxsning umumiy ijobiy, ofarin aytishga loyiq me'yordan ortiqlik xususiyatini ifoda etuvchi sifat	«narsa-predmet yoki shaxsga oid», «belgi», «tasanno aytishga loyiq», «ijobiy», «so'zlashuvga xos», «umumiy xususiyat», «shaxsiy baho», «me'yordan ortiq», “so‘z-gap”	[sifat+ot]	[ajoyib] [zo'r]

Xulosa sifatida aytish joizki, semantik kengaytmaning ma'lumotlar omborida bu kabi parametrlarning joy olishi ijobiy baholanadi, shu bilan birga interfeysda semantik kengaytma ma'lumotini to‘g‘ri taqdim etishni ham taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sayfullayeva R. va b. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. O‘quv qo‘llanma. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2009. – 391 б.
2. Бегматов Э., Неъматов X., Расулов Р. Лексик микросистема ва унинг тадқиқ методикаси (Систем лексикология тезислари) // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1989, 6-сон. – Б. 35- 40.
3. Неъматов X., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.
4. https://classes.ru/grammar/174.Akhmanova/source/worddocuments/_18.htm

O'ZBEK AMALIY FILOLOGIYASI ISTIQBOLLARI

MUNDARIJA

TABRIK SO'ZI

Sirojiddinov Sh. Amaliy filologiya sohasi istiqboli va ta'limi masalalari ...	5
1. SHO'BA. O'ZBEKİSTONDA TIL SIYOSATI VA MENEJMENTI	
Mengliyev B. O'zbekistonda o'zbek tilining tabiiy holati.....	8
Zaripov R. Til siyosati va menejmenti komponentlari.....	11
Hakimov M., Po'latova G. Davlat tili va me'yoriy hujjatlar.....	15
Tojiyeva G., Niyazov S. O'zbek zamonaviy tilshunosligida adabiy til talqini davr talabi sifatida.....	21
Norova S., Zaripov R. Davlat tilining qonun hujjatlarida qo'llanilishi.....	26
Safarova G., Zaripov R. Jahon mamlakatlarida til siyosati va til boshqaruvi.....	31

2. SHO'BA. ZAMONAVIY LEKSIKOGRAFIYA VA MILLIY TERMINOLOGIYA MUAMMOLARI

Islomov I. O'zbek tili milliy korpusi uchun geografik terminlar tizimi tasnifini amalga oshirishga doir.....	35
Bobojonov Sh. O'zbek tili fe'llarining lisoniy ma'nosi va uning nutqiy voqelanish vosita hamda omillari.....	37
Mahmudov R. Ogahiy tarixiy asarlarida individual uslub bilan bog'liq o'zlashmalar.....	46
Turdimurodov S. Frazeologik evfemik birliklar va ularning ayrim xususiyatlari.....	53
Abdurashidova S. O'zbek va ingliz tillarida yangi so'z hosil bo'lishi yo'llari.....	60
Axmedova D. Semantik kengaytmada bir sememali va ko'p sememali leksemalarning ifodalanishi.....	63
Yuldashev F. "Ma'naviyat" va "mafcura" leksemalarining integral va differensial xususiyatlari.....	66
Shukurov O. Yangi davr o'zlashmalarining semantik taraqqiyoti xususida..	72
Turdaliyeva D. Paremiyalarda modallik munosabatlарining ifodalanishi....	78
Islomova Sh. Qashqadaryo qipchoq shevasiga oid frazeologizmlar.....	81
Bobojanova Sh. O'zbek tilidagi "axloq" umumiy semali atov birliklarining ensiklopedik lug'atda berilishi.....	86
Shirinova M. Kino tilidagi "vasvasagin" va "sevginator" yasalmalari xususida.....	89
Karimova X. O'zbek tilida "jasorat" umumiy semali atov birliklarining tarixiy-etimologik xususiyatlari.....	93
Islomova Sh. Qashqadaryo qipchoq shevasi frazeologizmlari antonimiyasi..	96
Sobirov M. O'quv izohli lug'atlar masalasiga doir.....	100
Tursunova D. "O'zbek tilining izohli lug'ati" dagi ba'zi folklorizmlarning funksional-semantik va uslubiy xususiyatlari.....	103
Respublika ilmiy-amaliy konferensiysi	347

O'ZBEK AMALIY FILOLOGIYASI ISTIQBOLLARI

Eshboyeva Sh. Bandixon tumani shevasiga oid dialektal so'zlar to'g'risida. 108

3. SHO'BA. KOMPYUTER VA KORPUS LINGVISTIKASINING AMALIY MASALALARI

Hamroyeva Sh. Lug'aviy shakl yasovchi qo'shimchalarining ot so'z turkumidagi qurshovi va lingvistik modellashtirish xususida.....	113
Gulyamova Sh. Semantik analizator uchun polifunktional so'zlarni farqlashning lingvistik omillari.....	117
Abdullayeva O. O'zbek tili korpusida matnlarni sintaktik annotatsiyalash masalasi.....	122
Xolova M. Dialektal korpusning fonetik metarazmetkasi haqida ayrim qaydlar.....	127
Xidirov O. So'z birikmalarini lisoniy-sintaktik qoliqlar asosida sintaktik teglash.....	136
Elova D. Tabiiy tilni qayta ishlash tizimlari.....	140
Tangriyev V. Types of parallel corpora according to application.....	149
Xusainova Z. NLP: tokenizatsiya, stemming, lemmatizatsiya va nutq qismlarini teglash.....	154
Axmedova X. Chastotali usul yordamida omonimiyanı aniqlash.....	164
Xonnazarov E. -Gan/-kan/-qan zamon shaklini korpusda annotatsiyalash...	171
Karimov S., Tursunov M., Xolmuxamedov B. O'zbek tili milliy korpusi uchun matnlarni formatlash dasturlari.....	179
Salomov A. Mashina tarjimasi uchun o'zbek-ingliz tillari sinonimlari bazasini yaratish prinsiplari.....	185
Suyunova M. Grammatik omonimlarni modellashtirish xususida.....	189
Samatboyeva M. Mashinaviy o'qitish yordamida matnlarda ner obyektlarni tanib olish metodlari.....	195
Mahmudjonova G. O'zbek tilida lemmatizatsiya hodisasi. lemmatizatsiya va stemmingni farqlash.....	200
Nizomova Z. Terminologik tezauruslar va ularning ahamiyati.....	203
Raxmonova M. Komputer lingvistikasi rivoji va sintaktik analizator yaratish masalasi.....	208
Xolmonova I. Ikki tilli parallel korpusning chet tilini o'rghanishdagi ahamiyati.....	212
Uzoqova M. O'zbekcha sinonimayzer dasturini takomillashtirishda qisman ma'noli sinonimlarni aniqlash metodi.....	215

4. SHO'BA. LINGVISTIK EKSPERTIZA MASALALARI

To'rayeva D. Og'zaki nutqning lingvistik ekspertizasi.....	220
Musulmonova K. Inson yozma nutqida identifikatsion alomatlarning yuzaga kelishi.....	224
Suvonov Z. Badiiy matnni lingvistik ekspertiza qilishning metodologik muammosi.....	229
Xotamova G. Shaxsiy yozishmalarda o'smir qizlar yozma nutqining topografik xususiyatlari.....	234

O'ZBEK AMALIY FILOLOGIYASI ISTIQBOLLARI

Soliyeva N. Lingvistik ekspertizada “da’vat” tushunchasi tahlili.....	240
Najmuddinova N. Haqorat tushunchasi va uning lingvistik ekspertizasi....	243
Suvonov Z. Badiiy matn lingvistik ekspertizasining metodologik asoslari..	246
Umrzaqova G. Muammoli yozishmalarda tahdidga doir so‘zlarning lingvistik ekspertizasi.....	252
Nosirova Sh. Lingvistik ekspertizada shaxsni obro‘sizlantirish tushunchasi	257
Sultonova E. Turli ziddiyatli matnlarni lingvistik ekspertiza qilish asoslari	261
5. SHO'BA. AMALIY FILOLOGIYA MUAMMOLARI YOSH TADQIQOTCHILAR NIGOHIDA	
Zaripov R. Amaliy filologiya yo‘nalishi talabalarining tanishuv amaliyotini tashkil etish bo‘yicha uslubiy ko‘rsatmalar.....	263
Bakiyeva X. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqi va tafakkurini o‘stirish — til ta’limining dolzarb muammosi sifatida.....	268
G‘ulomova X. Grammatik mavzularni o‘rganish jarayonida o‘quvchilarni faollashtirish.....	272
Jo‘raeva N. Disfemizm tushunchasi va uning pragmatik xususiyatlari.....	276
Xo‘jayev N. Abdulla Oripov she’riyatidagi personaj nutqining gender xususiyatlari.....	281
Khidirova G. Cultural differences of words ‘gratitude’ and ‘apology’ in english and their counterparts in uzbek.....	286
Juraev N. Teaching composition writing.....	289
Po‘latova S. O‘zbekiston davlat madhiyasida “g‘urur” konseptining ifodalanishi.....	293
Qudratova M. Asqar Mahkam she’riyatida vatan mavzusi.....	296
Rajabova M., Nematullayeva M. Nodira g‘azallarining nashrlariga doir mulohazalar.....	300
Boltayeva N. Tabassum – noverbal aloqa vositasi.....	304
Barotova M. Muloqotda barmoq ishtirokidagi o‘zbekona paralingvistik vositalarning ahamiyati.....	308
Nurmurotov I. Dastlabki punktuatsion belgilarning shakllanishi.....	313
Abdumannatova N. “Hotamnomma” asarining lingvofolkloristik tahlili.....	317
Egamberdiyev F. Holat bildiruvchi sifatlarning o‘zbek tilida o‘rganilishi...	320
Allanazarova F. O‘zbek hikoyachiligidagi yangilik va an’ana.....	325
Yo‘ldosheva D. Til birligida taqlid so‘zlar.....	329
Turopova H. O‘zbek tilshunosligida xalq maqollari lingvistik tadqiqi masalalarining o‘rganilishi.....	332
Худайбердиева И. Сложности в различии падежей русского и узбекского языков.....	338
Ibrohimova M. Harakat nomi va infinitivning qiyosiy tahlili.....	344

